

מצות פריקה וטעינה

גדר המצוה ע"פ מקורותיהם בפסוקים

בפרשתנו (שמות כג ה) כתיב "כי תראה חמור שנאף רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו", ובפרשת כי-תצא (דברים כב ד) כתיב "לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם הקם תקים עמו". וראה כאן ברש"י שפירש "עזב תעזב עמו - לפרק המשא. מלמשקל ליה, מליטול משאוי ממנו", ושם פירש רש"י "הקם תקים - זו טעינה. להטעין משאוי שנפל מעליו". ומבואר שהפסוק בפרשתנו מדבר על חמור שיש עליו משא וזקוק הוא לפריקת המשא, ואילו בפרשת כי-תצא מדובר בחמור או שור שצריך להטעין עליו את המשא לאחר שהוא נפל תחת משאו.

ובגמרא בבא מציעא (לב.) ביארו בדעת רבנן (שבמשנה שם) שמצוה מן התורה לפרוק בחינם אבל לטעון אפשר בשכר, וטעימיהו הוא מעצם זה שנכתבו שתי מצוות בתורה טעינה ופריקה, ואי שוו אהדדי לכתוב רחמנא טעינה ולא בעי פריקה, כיון שנוכל ללמוד אותה בקל וחומר מטעינה דלית בה צער בעלי חיים וליכא חסרון כיס חייב, אלא על כרחך מה שיש מצוה מיוחדת על פריקה דאית בה צער בעלי חיים וחסרון כיס, זה משום שחמורה היא מטעינה, כי פריקה בחינם וטעינה בשכר. [ועיי"ש דדעת רבי שמעון דתרווייהו בחינם, משום דסבר דלא מסיימי קראי, כלומר שמה שכתוב בפרשת כי-תצא "נופלים בדרך" אין הכרח לפרש שהמשא על הקרקע וצריך לטעון אותו על הבהמה, אלא אפשר לפרש שהם נופלים בדרך יחד עם המטען עליהם וצריך לפרוק אותו מהם, וא"כ עדיין אין לי מקרא מיוחד לטעינה שנלמד ממנו פריקה בק"ו (ומזה נלמד דפריקה שונה מטעינה לענין שכר), אלא יש שתי מקראות כדי שנכריח שאחד לטעינה ואחד לפריקה, אבל דין שניהם שוה שצריך לעשותם בחינם ולא בשכר].

והנה כשנדקדק נראה שבפרשתנו דאיירי בפריקת משא איכא רק מצות עשה, ואילו בפרשת כי-תצא דאיירי בטעינת משא איכא גם לאו וגם עשה. אולם ברמב"ם (הלכות רוצח פרק יג הלכה ב) מבואר שגם אם לא פרק עבר על מצות לא תעשה. וכבר הקשה המנחת חינוך (סוף מצוה פ) הא מאחר ולרבנן מסיימי קראי אם כן האי קרא דידן מיירי בפריקה וקרא דלא תראה כו' נופלין בדרך מיירי בטעינה ומנלן לא תעשה בפריקה. וכתב ליישב, דעל ידי קל וחומר נחשב שיש לאו גם בפריקה, דהיכא דאיכא עשה שפיר עונשים ומזהירים מן הדין גם כלפי הלאו, ובפרט דבלא"ה אין מלקות בלאו הזה. ואמנם עיין במנ"ח (מצוה תקמ-תקמא) מה שהתקשה בדעת החינוך בזה. ולגבי הרמב"ם גופיה, הנה

הביא בספר המצוות (עשה ר"ב ולא-תעשה ר"ע) דברי המכילתא (משפטים פרשה כ) שלמדו שתיבות "וחדלת מעזב לו" דהכא, המה לא תעשה שבמצות פריקה.

ובביאור גדר הדבר שפריקה בחינם וטעינה בשכר, נחלקו הראשונים. הרא"ש (ב"מ פ"ב סי' כח) פירש, שהחידוש הוא גבי טעינה, שהתורה גילתה שאפילו שהוא אדם בטל מ"מ רשאי ליקח שכר על מצוה זו, משא"כ גבי פריקה הרי היא כמו השבת אבידה שאם הוא אדם בטל אינו רשאי ליטול שכר, אבל אם הוא עסוק במלאכה והניח מלאכתו שמין כמה אדם רוצה לפחות משכרו ויניח מלאכתו ולטרוח בהשבת אבידה זו ובפריקה ונותנין לו עד כדי דמי אבידה, והיינו אם עושה מעצמו אבל אין מחויב להניח מלאכתו להשיב אבידה ולפרוק ולפחות משכרו (אא"כ יש שם ב"ד ומסכמים איתו). אבל הר"ן (בחיידושי ד"ה הכי קאמר, מובא שם בשטמ"ק ובנמוק"י) פירש, דאדרבא טעינה בשכר היינו כמו השבת אבידה שנוטל שכר על מה שהוא מתבטל ממלאכתו מחמת זה, אבל אם הוא היה אדם בטל אסור לו ליטול שכר אפילו על טעינה, וחידוש התורה הוא גבי פריקה בחינם, שצריך הוא להתבטל ממלאכתו ולקיים מצות פריקה ואין לו שום שכר.

והנה מבואר בגמרא (ב"מ ל:) שזקן ואינו לפי כבודו פטור הוא מפריקה וטעינה, והקשו הראשונים מדוע לא יהיה חייב לפרוק משום צער בעלי חיים, והרמב"ן (שם לג.) תירץ דעשה ד"כבוד תורה" עדיף, והנימוקי יוסף (שם יז: מדפי הר"ף) הביא שהר"ן (שם) דחה דבריו, דהא הזקן שפטור כאן זה לאו דוקא תלמיד חכם שקנה חכמה אלא הוא הדין לאדם מכובד דאמרינן כל שבשלו פורק וטוען בשל חבירו נמי, ולכן תירץ דכיון דצער בעלי חיים הותר לתשמישן של בני אדם כל שכן לכבודם בשב ואל תעשה דגדול כבוד הבריות. עוד מבואר בגמרא (לב:) שאם אין הבעלים רוצים לטפל אזי פטור מפריקה, והיינו שאינו צריך לעשות בחינם אך עכ"פ מחויב הוא לעשות בשכר משום שצעב"ח דאורייתא, ולפי הרא"ש היינו דאפילו הוא אדם בטל יכול הוא ליטול שכר, וצ"ב מאי שנא מכל מצוות דאורייתא שאסור ליטול עליהם שכר, ותירץ המנ"ח (מצוה פ ד"ה ובש"ס) ע"פ הנמוק"י שהתורה התירה צעב"ח לכל צרכי האדם, ולהכי גם ניתן להרויח על ידי זה, עיי"ש.

טעם ושורש המצוה

והנה יש לחקור בגדר מצוות פריקה וטעינה, מה ענינם ומאיזה דין הם. וכבר הבאנו לשון הגמרא לגבי פריקה שהיא משום צעב"ח, אכן אפשר

שזה רק להו"א אילולי הצטוונו גם בטעינה משא"כ השתא דאיכא תרווייהו לאו משום צעב"ח נינהו. ומאיך חזינן התם לכאורה שגם לגבי טעינה נזכר ענין צעב"ח, דאמרין למה לי למכתב הני תרתי (פריקה וטעינה) וגם חיוב השבת אבידה, ומתריצין דאי כתב רחמנא הני תרתי משום דצער דמרה וצער דידה איתא, משא"כ השבת אבידה ליכא צערא דידה, עיי"ש. אלמא אפילו בפריקה איכא צער הבהמה, וכבר עמד בזה בחידושי הריטב"א (החדשים, וע"ע במיוחסים לריטב"א והוא רבינו קרשקש, ובש"ת פרי יצחק ח"א סימן נג ד"ה ואם) וביאר שהבהמה מצטערת כשטוענים אותה הבעלים לבדם ולא כשטוענים אותה שניים, והא דאמרין שבטעינה ליכא צעב"ח היינו דליכא צערא כולי האי כמו בפריקה אבל צער קצת איכא. וא"כ אפשר שזה טעם החיוב הן בפריקה הן בטעינה, אלא שאם כן מפורש שזה רק בצירוף צער האדם שפורק מהבהמה או טוען על הבהמה.

אולם הנה שאלת הגמרא למה לן למיכתב הנך תרתי וגם השבת אבידה, היא לתרי צדדי דהיינו דסגי לכתוב פריקה וטעינה ולא בעינן דין השבת אבידה, ומוכח לכאורה שענין מצוות אלו הוא מצד השבת אבידה. [וראה ברש"י ד"ה למה לי למכתב אבידה, שפירש לכתוב או הא או הא וליגמר מניה, דהא כולהו אזהרות ממון ישראל הוא. והנה ברור שאין כוונת רש"י שלא צריך לכלל אזהרות ממון שבתורה, שענין גזל וגניבה ועושיק, המה איסורים בקום ועשה, אלא כאן הכוונה על חיוב שלא לא להתעלם אלא להזדקק לממונו של האחר שלא ייזק, והיינו השבת אבידה, וכמו שביאר בתורת חיים (ב"מ שם) עיי"ש]. אכן גם כלפי זה יש לומר דלמסקנא דבעינן קראי לטעינה ופריקה, לאו משום השבת אבידה נינהו אלא מטעם אחר, וצ"ע.

וראיתי לגאון הנצי"ב בהעמק דבר (דברים כב ז) שכתב, שלפי סוגית הגמרא כאן טעם מצות פריקה וטעינה הוא משום צער בע"ח, דאפי' טעינה איכא צערה דבהמה אלא פריקה איכא צער טובא, ולמ"ד צער בע"ח אינו מדאורייתא, היה נראה טעם המצוה משום חסרון כיס דומיא דאבידה, ואפי' טעינה איכא חסרון כיס כדאיתא בגמרא דאדהכי והכי בטל שוקא או אתי גנבי, אבל הרמב"ם (בסוף הלכות רוצח) כתב הטעם משום דבעל החמור עומד נבהל ויש לחוש שמא ישהא על ממונו ויבא לידי סכנה, הרי לנו טעם חדש משום חשש סכנת האדם, ונימוקו עמו שהרי מצוה זו היא דוקא ב'דרך', ואי משום חסרון כיס מאי שנא, ועוד דחזינן בדין בהמת ישראל ומשא גוי וכן להיפך דאזלינן בתר בהמה ולא המשא, ומפרש בגמ' (לכ): משום דסתמא דמילתא איניש בתר חמרא אזיל, אלמא אינו משום חסרון כיס אלא עיקר הטעם משום שמירת נפש ההולך בתר המשא, עכת"ד.

והנה מה שכתב בתחילה שהוא משום צעב"ח, כן נראה ברש"י מסכת שבת (קכח: ד"ה צער בעלי חיים דאורייתא) גבי בהמה שנפלה לאמת המים שמביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, והתירו זאת משום צעב"ח ופירש רש"י שהמקור לכך הוא מסוגיין. ויותר מפורש שם בחידושי הר"ן שם (ד"ה צער בע"ח) שכתב דצעב"ח דרשינן ליה מדכתוב 'חמור שונאך' דאין מצוה זו אלא על צער הבהמה ולא מחמת צער בעל הבהמה. הרי להדיא שהר"ן בא לאפוקי מהבנת הרמב"ם הנזכרת. ובעצם דברי רש"י הנ"ל האריכו האחרונים, ראה מש"כ בשו"ת חתם סופר (ח"ז סימן יח ד"ה והצריך) וב'שבת של מי' (עמ"ס שבת שם) ובשו"ת דברי שלום (זינובר, י"ד סי' כג) ומהר"ם שיק (על תרי"ג מצוות כאן), ואמנם בצביון העמודים (סי' נד אות ז) רצה לדחוק ברש"י דליכא מיניה ראייה, אך מ"מ דברי הר"ן מפורשים כאמור וילמד סתום מן המפורש.

ומה שהוכיח הנצי"ב מלשון הרמב"ם, עיין בחשק שלמה (ב"מ לג): שדייק כן מעצם זה שהרמב"ם כתב הלכות פריקה וטעינה בתוך הלכות רוצח ושמירת נפש. ואמנם א"כ צ"ב שהשו"ע (חו"מ סימן רעב סעיף יא) העתיק לשון הרמב"ם הנזכר, שמשמע ממנו שזה משום סכנת האדם, ומאיך הביא דין זה בסמוך להלכות השבת אבידה, אלמא סבירא ליה שהוא בכלל הלכות אלו. ואמת שאי אפשר לדון על השו"ע בפני עצמו,

כיון שסדר הסימנים בו הוא ע"פ הטור, והטור גופיה לא העתיק לשון הרמב"ם ושפיר סבירא ליה שזה מדיני השבת אבידה, והשו"ע היה מוכרח לילך בעקבותיו. אכן עכ"פ לכא' היה לשו"ע להעיר בזה, דלא לסתור עצמו מיניה וביה. ולכן נראה יותר שמצד עצם הלשון של הרמב"ם אין כ"כ ראייה, אלא קאמר הכי רק כטעם מדוע לפרוק גם כשבעל החמור הוא שונא שעבר עבירה ולא עשה תשובה עיי"ש, אך אין זה אומר שזה עיקר טעם המצוה, וצ"ע.

ואכן בחזון יחזקאל (ב"מ פ"ב ה"א) הקשה דאם ננקוט שמצוות פריקה וטעינה הן משום שיש בזה ענין של סכנה, א"כ איך פטרה תורה מפריקה וטעינה זקן שאין דרכו לטעון ולפרוק משום שאין לפי כבודו (וידוע דעת מהר"ש קלוגר שאכן זקן ואינה לפי כבודו פטור גם מהצלת נפשות, אך כל הפוסקים דחו דבריו, וכמו שהבאתי בתולדות נח עמ' רלז), ולכן כתב שנראה שבעיקר המצוה של פריקה וטעינה אין ענין של 'סכנת נפשות' שהרי ביד הבעלים שלא לשהות שמה ולא היא ממונם חביב עליהם מגופם, וכל עיקר המצוה הוא משום 'חסרון כיס' כדאיתא בגמרא (לד:), ולפיכך זקן שאינו לפי כבודו פטרתו תורה בשל חברו, אך מי שמחויב בדבר ולא עשה והניחו ולא פרק עמו ולא טען עמו, הקולר תלוי בצוארו כאילו הניחו נבהל ונוטה למות, דשמא ישהא בשביל ממונו ויבוא לידי סכנה (עי' סנהדרין עב), מפני שכל זה היה ליה לאסוקי אדעתיה.

ובחידושי הגר"ח מבריסק הנדמ"ח מכת"י (ב"מ לב) הקשה על הרמב"ם ממה שרצתה הגמרא שנלמד אבידה מפריקה וטעינה, אלמא אינו ענין לסכנת נפשות אלא רק חיוב ממוני. וכתב ליישב שכל הקושיא בגמרא היא למ"ד טעינה בחינם, ובזה גופא פליגי תנאי, שאם זה חיוב ממוני מצד השבת אבידה אסור לו לקחת שכר על זה, כיון שזה גופא מצות התורה לדאוג לממון חבירו ואין לו זכות לקצוב על זה ממון ולהפסיד חבירו, אבל אם זה מצד הצלת נפשות, א"כ זה חיוב לשמים להצלת נפשות ולא תלי ברצון חבירו, ולכן יכול לדרוש שכר מחבירו על מה שנהנה מטרחתו, עיי"ש. ובמצות המלך (צימענט, ח"ג עמ' קל) הביא דבריו וקושיית החזון יחזקאל דאי חיובא מצד סכנת נפשות מה שייך פטור דזקן ואינה לפי כבודו, וכתב שאין כוונת הגר"ח דמדיון סכנה אתינן עליה, אלא יסוד חיובו הוא מדין 'השבת גופו', דאיתא בב"ק (פא:) "התועה בין הכרמים - מפסיג ויורד מפסיג ועולה" עיי"ש בגמרא שלמדו דדין השבת גופו מדאורייתא, וא"כ הך 'נבהל' של הרמב"ם היינו ענין של 'אבידה' ועל זה קאמר הגר"ח שאינו חיוב לחבירו אלא הוי חיוב לשמים, עכת"ד.

פריקה וטעינה וצעב"ח באדם

ומכאן הבוא נבוא לדון בענין פריקה וטעינה באדם הנושא משא דלכאו' תלי בטעמים הנזכרים לעיל. דאי אתינא עליה מחמת צער הבהמה, אם כן צריך לברר האם הוא הדין צער האדם דעדיף מבהמה או שמא יש לחלק ביניהם. ואי אתינא עלה מצד החשש שהאדם יסתכן מחמת התעכבותו בפריקת המשא שעל בהמתו, א"כ כל שכן שיש לחוש כאשר האדם סוחב על עצמו את המשא, אלא שיש לדחות, שדווקא גבי בהמתו הדרך הוא שלא שם לב על עצמו ולבסוף מגיע לידי סכנה, משא"כ כשנושא המשא על גופו, וצ"ע. ואי אתינא עליה מצד השבת אבידה, א"כ צריך לברר האם גם באדם שייך השבת אבידה, והיינו משום שיש לומר דוקא גבי בהמה שהדרך היא שאם מעמיסים עליה משא ומחמת איזה סיבה היא נופלת תחתיו אזי היא מסתכנת ולבסוף הבעלים מפסידים אותה, משא"כ לגבי אדם לא מצוי שיגיע להפסד ממון גמור על ידי נסיעת משא, וא"כ אף באופן ששייך שיגיע לידי הפסד מ"מ לא נאמר על כך חיוב פריקה וטעינה. ובעצם על כל האמור יש לומר שאינו מוכרח, דאפשר דאף אם איכא טעמא, מ"מ אין לנו להוסיף חיוב על מי שלא נאמר בו חיוב, דלא נאמר החיוב אלא בבהמה, ותו לא מידי, וצ"ע.

וכד מעיינינן מצאנו הדבר מפורש בספר המצוות לרבינו הרמב"ם, שכתב במצות טעינה (עשה רג) שצ'נו להקים המשא על הבהמה או על

האדם כשיהיה לבדו אחר שנוירידהו ממנו או אחר שהורידהו זולתנו, שכמו שנצטוינו להורידו ממנו כן נצטוינו לטענו עמו. ואמנם לעיל מיניה (עשה רב) במצות פריקה, הזכיר רק בהמה, אך הרי כאמור בלשונו במצות טעינה זכר גם שהצטוונו להוריד וקאי גם על משא האדם, ובנוסף שמצאנו לו לגבי האיסור לא תעשה (מצוה רע) שכתב להדיא, שהזוהירו מהניח הנבון במשאו ולחוץ בדרך אבל נעזור אותו ונפרק ממנו עד שיתוקן לשאת אותו ונגביה עמו משאו אם על גבו או על בהמתו. ואמנם צ"ע האם ס"ל דכולהו איתנהו באדם או דילמא עשה דפריקה ליתא באדם, ובאר חפרוה שרים רבים ונכבדים הלא המה אחרונים חביבים (ובאו לציון בספר המפתח פרנקל פי"ג מרוצח ה"א ד"ה ובהמתו) שדנו בדעת הרמב"ם בזה, אך עכ"פ גם אי נימא בדעתו דליכא 'עשה' מ"מ 'לא תעשה' מיהא איכא.

וכזאת חזינא מפורש בספר החינוך במצות פריקה (מצוה תקמ) שכתב, שהזוהירו שאם נראה אחד מישראל וכו' או שהוא בעצמו רובץ תחת משאו, שלא להניחו בדרך ונלך, אבל נעזרהו ונקים עמו בהמתו ונעמוד שם עד שיתקן משאו או על גבו או על בהמתו. וכן במצות טעינה (מצוה תקמא) כתב, שנצטוינו לעזור את אחינו כשיהיו צריכים לתת המשא על הבהמה או על האיש ואין מי שיעזרום על הדבר, ועל זה נאמר 'הקם תקים עמו'. ועיי"ש שנקט בלשונו לגבי מצות פריקה (וכן הוא בסמ"ג), לעזור את אחיו לפרוק המשא מעליו או מעל בהמתו. ודו"ק בזה בשיטת החינוך שהמצוה היא להציל ישראל מצער באבדת ממונו, ובשיטת הרמב"ם שהמצוה היא שלא יבוא לידי סכנה אלא שלעיל כתבנו לדחות שאי"ז כוונת הרמב"ם (ועי' סמ"ע סימן רעב ס"ק יג שכתב דס"ל להרמב"ם דלא גרע צער דישראל מצער דבעלי חיים דבהמה).

ובגמרא לעיל (ב"מ ל:): איתא, רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה קאזיל באורחא, פגע ביה ההוא גברא, הוה דרי פתכא דאופי, איתבניהו וקא מיתפח. אמר ליה: דלי לי. אמר ליה: כמה שוין? - אמר ליה: פלגא דזוזא. יתיב ליה פלגא דזוזא, ואפקרה. הדר זכה בהו, הדר יתיב ליה פלגא דזוזא ואפקרה. חזייה דהוה קא בעי למיהדר למזכיה בהו, אמר ליה: לכולי עלמא אפקרינהו ולך לא אפקרינהו. [ואקשינן], ומי הוי הפקר כי האי גוונא? והתנן, בית שמאי אומרים הפקר לעניים הפקר, ובית הלל אומרים אינו הפקר עד שיהא הפקר לעניים ולעשירים כשמיטה. ומתריצין, אלא רבי ישמעאל ברבי יוסי לכולי עלמא אפקרינהו, ובמילתא בעלמא הוא דאוקמיה. והא רבי ישמעאל ברבי יוסי זקן ואינו לפי כבודו הוה! - ריב"ז לפנים משורת הדין הוא דעבד.

וכתב הרשב"א בתשובותיו (ח"א סימן רנב) דחזינא מהך סוגיא שיש חיוב פריקה וטעינה באדם הטעון, דהא הקשו בגמרא רק מצד זקן ואינו לפי כבודו, ולא הקשו דאיהו אדם ובזה ליכא חיוב פריקה וטעינה, אלא ודאי איתנהו באדם אי משום צער דישראל אי משום חסרון כיס שכל שכן דחסרון דגופא חמיר טפי. (ודו"ק בעדיפות הקושיא גבי אדם מהא דזקן ואינה לפי כבודו, שאדם זה דבר הרבה יותר כללי, ועוד דלכא' קושיית זקן ואל"ל כבודו אינה מוכרחת, דמגלן דריב"ז היה בגדר זה הא מצאנו להלל הזקן שהיה חוטב עצים וכו'). ועיי"ש (סימן רנו) שהרב השואל חזר להשיב על הרשב"א, שיש לומר שבגמרא שם דנו בדין זקן ואינה לפי כבודו ולהכי אקשי דוקא מינה, והו"ה דהוה מצי לאקשוויי והא פריקה וטעינה אינה באדם, וגם ע"ז היה מועיל התירוץ שריב"ז עשה לפנימ"ה. והרשב"א דחה, שכל שיש להקשות משני טעמים משתי מקראות אין דרך להקשות מן האחד לחסר האחר. וכך היה לו להקשות "ותיפוק לי דרבי ישמעאל זקן ואינה לפי כבודו הוא ועוד שאין טעינה ופריקה באדם", עיי"ש.

אמנם מאידך מצאנו לרדב"ז בתשובה (ח"ב סימן תשכח) שהסכים עם בר פלוגתיה דהרשב"א, שהם התווכחו (שם בסימן רנב וסימן רנו) על עיקר הדבר, האם כשכתוב בפסוק חמור ושור אמרינן שגם אדם בכלל זה או לא. והביא השואל ראיה מהגמרא בב"ק (נד:) שדנה גבי פריקה חסימה כלאים ועוד באיזה בעלי חיים יש איסור, ולמדו לבסוף מחיוב שביתה בשבת לרבות כולהו, והקשו דא"כ אפילו אדם ליתסר, והרי תנן אדם מותר עם כולו לחרוש ולמשוך, ותירצו דאמר קרא "למען ינוח עבדך

ואמתך כמוך" להנחה הקשתיו ולא לדבר אחר. וא"כ מפורש שלגבי פריקה וטעינה שאין היקף לא מרבינן אדם. והרשב"א דחאו דע"כ לאו למימרא שלא יהיו חמור ושור ואדם שווים בשום דבר אחר, דהא להפרשת הר סיני שווים הן, והיינו משום שבוה כתיב בהדיא "אם בהמה אם איש", ומעתה גם פריקה וטעינה מאחר ואיכא טעמא של ק"ו שיש לדאוג לצער האדם, שפיר התרבה אדם. אך הרדב"ז כתב דאי"ז דחייה, דציווי הפרשת הר סיני הוא קודם מתן תורה והלכך הן שווים, משא"כ בכל המצוות שלאחר מתן תורה נאמר גזיה"כ להנחה הקשתיו ולא לדבר אחר, ולא הוקשו אלא לענין שבת, עיי"ש.

וכתב הרדב"ז בסברת הדבר שלא נאמרה מצוה זו באדם, שהרי טעמא הוא משום צער בעלי חיים, אך באדם לא אמרו צער האדם, לפי שהוא בעל שכל ולא היה לו לטעון עצמו יתר מן הראוי לו, דמהאי טעמא אמרינן (ב"מ פ:): שהטוען על האדם יותר מן הראוי לו והזק פטור דכיון שהוא בעל שכל היה לו להשליך המשא מעליו, משא"כ בטוען על הבהמה. אך כתב שם שהוא מודה שזה בכלל גמילות חסדים ובכלל ואהבת לרעך כמוך, ועיי"ש שמה שטען הרשב"א "מה נעשה לנתקל ורובץ תחת משאו", גם בעל הדין מודה דחייב להציל אותו מרעתו ולהשיב לו אבידת גופו, אי נמי משום לא תעמוד על דם רעך וכל כי האי גוונא, אבל אינו בכלל עשה דטעינה ופריקה. וראה בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סימן קכה אות ח) בדעת הרדב"ז, שגם בזה ליכא צעב"ח לגבי אדם, אלא רק אחת מהמצוות הנזכרות, ודלא כמו שהבין מרן החיד"א (ברכ"י י"ד סימן שעב) בדעתו.

ומצאנו שיטה אמצעית בזה, בתוספות רבינו פרץ (והובא בשיטה מקובצת בשם תלמיד הר"פ) בסוגיא בב"ק שם, שלמד בפשיטות דמוכח שאדם הוקש לבהמה רק לענין מנוחה בשבת ולא לשאר מילי, והקשה א"כ פריקה נמי לא תנהוג באדם הטעון משאו, והרי בגמרא בב"מ הנ"ל גבי ההוא גברא דדרי פתכא דאופי משמע דנהיגא, וכתב שיש לומר דמדרבנן נהגא. ודו"ק שיש כמה וכמה נפ"מ אם הוי דאורייתא או דרבנן. אכן עצם הדבר להעמידו מדרבנן לא יגהה מזור לקושיית הרשב"א, שהיה לגמרא להקשות כן וליישב שזה רק מדרבנן. ומצאתי לחיד"א בדברים אחדים (דרוש יח) שהביאו וכתב עליו, קצת קשה דכיון דדין פריקה וטעינה באדם בין דאורייתא בין דרבנן, לא פורש במתניתין וברייתא, אמאי הש"ס לא נחית לאשמועינן מילתא חדתא כי האי ולפרוך אהך עובדא דפריקה וטעינה לא נהגא באדם ולישני מדרבנן.

שוב ראיתי בשו"ת יחווה דעת (ח"ה סוף סימן סה) בהערה, שהביא שבמכילתא דרשב"ז פרשת משפטים (כאן) איתא, "עזוב תעזוב עמו" לרבות משא על כתפו. וכתב שמבואר מזה שיש דין פריקה באדם, וציון שכן הוכיח במישור החזון יחזקאל (ב"מ פ"ב ה"ב). והנה נראה שזהו מקורו של הרמב"ם בסה"מ הנ"ל (ויתכן ליישב לפי זה מדוע כתב כן בעשה של פריקה ולא בעשה של טעינה). אולם העיר לנכון בספר 'דבר שמועה' (וינטרויב, סוף סימן א) שמכל מקום בנידון מחלוקת הרשב"א ובר פלוגתיה, מוכח מהמכילתא היפך מהרשב"א, דהא רק בגלל שיש ריבוי להדיא אמרינן שיש חיוב פריקה במשא אדם, הא לאו הכי היה פטור ולא אתינן לחייבו מקל וחומר דצעב"ח, ודו"ק. ומ"מ צ"ע האם יש להכריע ההלכה ע"פ המכילתא, או דילמא ש"ס דילן דלא רבי לה לא סבירא ליה הכי, וביותר דאדרבא בגמרא (לב) ילפי' מהך תיבה שיש לפרוק דוקא עמו אבל אם הלך הבעלים וישב לו ואמר לו "הואיל ועליך מצוה אם רצונך לפרוק פרוק" פטור, ודו"ק.

4. בירור דעת חו"י בענין צער האדם

ובשו"ת חוות יאיר (סימן קצא) נשאל בכהן העומד בחצירו והוגד לו פתאום שיש מת בשכונתו, והם ימות החורף והקור גדול עם רוח אדיר וחזק, האם מותר לו לרוץ דרך הבית החוצה להיכנס לבית שכנו, שאם יישאר שם יסבול צער גדול מהקור ומהחושך. וכתב בסוף תשובתו, שאין להתיר בנידון זה ובכל נידון של צער האדם מכוח קל וחומר דצער בעלי חיים דאורייתא, דיש לומר דהקפידה תורה על צער בע"ח שחסרה

דעת ונפש המשכלת לסבול, משא"כ זה האדם איבעיה ליה ליתובי דעתיה ולקבל מאהבה אשר יארע לו, וכמו שאמרו (סוכה כה): סברא זו לגבי אבָל שהוא חייב בסוכה אע"פ שהמצטער פטור מן הסוכה.

וראה למהר"י אלגאזי בשארית יעקב (פרשת צו בדרוש לשבת הגדול, וע"ע בספרו ארעא דרבנן אות תקלו) שהקשה על החו"י מהגמרא ותשו' הרשב"א הנ"ל דחזינן דאיכא דין פריקה וטעינה באדם מכוח צעב"ח, וכן בספר מחנה יהודה אשכנזי (על השו"ע חו"מ כאן) השיג על החו"י מתשובת הרשב"א הנ"ל. אולם החיד"א בדברים אחדים (דרוש יח) וכן בספר חבלים בנעימים (סוגיא מג אות צ - צעב"ח) דחו דהחו"י מודה דאיכא צעב"ח אלא דכיון שיכול ליתוביה דעתיה אין זה סיבה להתיר איסורים. וע"ע במטה אהרן הלוי (ערך צעב"ח, ח"ב דף רנד טור ב) ובטהרת המים (מערכת צ אות ב).

אכן לכאורה יש לדחות מעיקרא דימוי נידון החו"י לנידוננו, דלא קאמר אלא באדם כלפי עצמו, שאין בכוח צערו להתיר איסור כלשהו, אלא איבעי ליה ליתוביה דעתיה, משא"כ כלפי חבריו, כל עוד הלה לא השיב דעתו והוא מצטער, מוטל עלינו לסלק צערו. אך א"כ קשה אמאי קאמר דשאני בהמה שחסרה דעת, הרי גם בבן דעת אמרינן שכנגדו מוזהר עליו, ויש לדחוק וצ"ע. וראיתי בשו"ת קרן לדוד גרינוולד (אר"ח סימן יח) שחילק בדעת החו"י בין אדם כלפי עצמו ובין אדם כלפי חבריו, ותמה איך ס"ד לומר שלחו"י ליכא איסור צער באדם, הרי כתיב להדיא (ויקרא כה יז) "לא תזנו איש את עמיתו" ואמרינן (ב"מ נח): שבאונאת דברים הכתוב מדבר. אך בפשיטות לק"מ, דהתם הוא בקום ועשה, משא"כ נידו"ד הוא בשוא"ת ולענין להצילו מהצער (ושו"ר מש"כ ב'חבצלת השרון' דברים ח"ב עמ' שמ בענין צעב"ח כשאינו עושה מעשה), ודו"ק.

ה. דין פריקה וטעינה ברכב

וכעת הבוא נבוא לדון בדין פריקה וטעינה ברכב המצוי בזמננו (הממונע ע"י דלק וכדו' וכהיום כבר שכחי רכבים חשמליים, ולא יש עמו נפש חיה כי אם דומם), ושאלה זו שייכא גם אם ננקוט דאיכא חיוב פריקה וטעינה באדם הנושא משא, דעכ"פ ברכב אין האדם נושא את המשא אלא הרכב. ואביא את לשון מרן הגרע"י וצ"ל בשו"ת יחווה דעת (ח"ה סימן סה) בהצגת הנידון, מכונית שאירע בה קלקול באמצע הדרך שבין עיר לעיר, והנהגה שלה עומד על אם הדרך כשהוא אובד עצות, האם יש מצוה או חובה על נהגי מכוניות ותיקים הרואים בקלקולה לעצור את מכוניתם, ולהגיש במידת אפשרותם את העזרה לנהג השרוי במצוקה, הן על ידי תיקון הרכב או על ידי עצה טובה.

ודו"ק שנקט הציור באופן שהאדם נתקע באמצע הדרך, וזה כדברי הנצי"ב (הנ"ל באות ב ד"ה וראיתי) שהמצוה היא דוקא 'בדרך', ואמנם אף לדעתו נראה שלא מוכרח שיהיה זה בדרך שבין עיר לעיר, וכן לא צריך שיהיה שם דרך ממש למקום, אלא העיקר שהלה החל בדרכו ובאמצע ארעה לו איזו תקלה שמחמתה צריך לפרוק או לטעון משאו, ולאפוקי מי שכעת יוצא מביתו וכדומה שבזה אין חיוב לעזור לו לטעון משאו [ושוב ראיתי מובא שבספרי (פרשת כי תצא פיסקא רכה) דריש 'בדרך' - ולא ברפת], ויתכן שגם אדם שהגיע לביתו אין חיוב לפרוק לו משאו, אך בזה יש לומר דהוי חלק מהחיוב של הדרך שכבר חל עד עתה, וצ"ע.

אמנם יש להבחין בחילוק נוסף, דהנה יש לדון מה הדין במי שנוהג ברכב ורואה את חבריו מחכה לטרמפ (ענין שו"ת משנת יוסף ליברמן ח"ח סימן לו), או שרואה איש נסחב עם סלים או שעצם ההליכה קשה עליו כגון בחורף שיורד גשם או בקיץ שהחום בעיצומו, ויש מקום ברכבו, האם מחויב לעצור לו ולהציע את עזרתו ולהעלותו על רכבו. ובספר הליכות בין אדם לחבירו (פוקס, עמ' תי הע' ז) כתב שחייב מדין פריקה, אך בספר כללא דאבידתא (הארפענס, הובא בקובץ גליונות 'עומק הפשט' תשע"ה-תשע"ח עמ' 161) חלק על כך, דמצוות טעינה היא רק לעזור לסדר את המשאות, אבל לא מצינו מצוה לסחוב את החפצים של השני וגם

לעצור טרמפ אינו בכלל, עיי"ש. ומכל מקום יש לומר, דלאו דווקא לסדר את המשא עצמו, אלא כל שמתקן לשני את האפשרות שרכבו ישא את משאו, הרי זה כתיקון המשא על הבהמה, וצ"ע.

וגבי בהמה חזינן שהסתפק הגר"ז (חו"מ הלכות עוברי דרכים וצער בעלי חיים סעיף ח) בגדר החיוב, שכתב שם במוסגר (ראה לאחיו בשארית יהודה שניאורי סי' ח דף כא טור א ששמע מפיו שכל מקום שהוא כתב הדין במוסגר זהו משום דמספקא ליה ביה), וסוס המושך בעגלה והגיע למקום מקולקל או להר גבוה ואינו יכול למשוך לבדו בלי שיעזרו לו, אפשר שזהו דומה לפריקה, ומצוה לעזור אף לנכרי משום צער בעלי חיים, שהנכרי יכה את הסוס מכה רבה להכריחו למשוך יותר מכוחו וכשם שמצוה להציל בעלי חיים מצער שכבר נעשה להם אף אם נעשה על ידי אדם כגון פריקה כך מצוה להצילם מצער שהאדם עושה להם עכשיו כדין או שלא כדין. ע"כ. אכן נראה ברור שאין ללמוד מזה לשאר דוכתי, כי כל הצד של הגר"ז לחייב הוא משום שעצם קושי הדרך הרי זה כמו רביצה תחת המשא, ואף את זה כתב רק בלשון יתכן ובתוך סוגריים.

ומצאנו בערוך השולחן (חו"מ סימן רעב סעיף ח) שכתב, במדינתנו שנוסעים ומוליכים משא בעגלה והסוס קשור בעגלה, אם פגע בעגלה שנסקעה ברפש וטיט מחויב לסייע לעגלון לפרוק המשא ולהוציא את העגלה והסוס למקום יבשה, וזהו מצות פריקה, ואח"כ להטעינו כראוי, וכן אם נפלה המשא מהעגלה מחויב לסייע להטעינו, וזהו מצות טעינה, וכן אם נשברה אופן מהעגלה או היד שהאופן מתגלגל בו מחויב לסייע ולתקן בכל מה דאפשר, וללוותו מעט שיראה שהולכת יפה וזהו ג"כ ממצות פריקה וטעינה. ע"כ. וכתב ביחוד דעת שמדבריו יש ללמוד גם לענין מכונית שהתקלקלה באמצע הדרך, שיש להגיש עזרה לנהג שלה, ולא יניחנו מבוהל וילך לו לדרכו.

אמנם ציין לשו"ת פאת שדך (סימן קסד), ושם אדרבא כתב לדחות, דלא מיירי הערוה"ש כי אם בעגלה וסוס דווקא, ורק חידש דלאו דווקא בהמת הנושאת משאו על גבה אלא הוא הדין כשהיא מושכת בקרון. אכן אחי הגר"ר יוסף נר"ו אמר ליישב דעת היחווה דעת, דהא הערוה"ש הוסיף שגם במקרה שנשברה לגלל מהעגלה או החלק שבו הגלגל מחובר לעגלה יש חיוב לסייע ולתקן מדין פריקה וטעינה, והרי כאן זה לא שייך למשא הבהמה אלא רק לעגלה, ועל כרחך דלא בעינן דוקא בהמה, וא"כ הו"ה ברכב של זמננו. וכ"כ במשפט המשא (עמ' ריט). אכן אכתי יד הדוחה נטויה לומר (כפי שהביא שם עמ' רכ מהגאון בעל נעימות נצח' שליט"א), דהעגלה גופא נחשבת משוי של הסוס, ולכן הוי בכלל פריקה וטעינה, משא"כ רכב שאינו שייך לבע"ח. ואין להקשות מאי שיאטא לגלל לבהמה, ומה צער יש לה בזה. דמ"מ כאשר יש תקלה באופני העגלה, הבהמה מצטערת, והגם שפעמים אינה מצטערת, מ"מ לא מפליגין בזה בכל מקרה לגופו לבחון אם יש צער לבהמה.

ומ"מ למעשה כתב בשו"ת פאת שדך, שלפי טעם הרמב"ם שמצוה זו נוהגת אף ברשע שמא ישתהה בשביל ממונו ויבא לידי סכנה והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין צדיקים, נראה שמצוה זו שייכת גם ברכב. ובספר משפט המשא (שם) העיר בזה דבראשונים ובפוסקים איכא טעמים אחרים (וכנ"ל), עיי"ש. [ואף בדעת הרמב"ם אין מוכרח שזה טעם המצוה. אכן עכ"פ כיון דחזינן שיש חיוב מחמת זה גם ברשע, א"כ מאותה סיבה יהיה חיוב ברכב אף שאין שם בע"ח. אמנם אכתי ילד"ח דברשע משאירים מצות פריקה על כנה, משא"כ ברכב אין לנו לייצר חיוב חדש, וצ"ע]. והיחוד"ד כתב במסקנתו, "לפיכך נראה שגם בנידון שלנו אם התקלקלה המכונית באמצע הדרך, מצוה וחובה להגיש עזרה לנוסעיה בכל מה שאפשר, ועכ"פ יש בזה מצות גמילות חסדים". ודו"ק שלמעשה לא הכריח שיש חיוב פריקה וטעינה, וכאמור שילד"ח הראיות והדימוי לרכב. אכן א"כ יוצא דליכא חיוב גמור, כיון שגמ"ח זה מצוה קיומית ולא חיובית, וגם נפ"מ שיכול ליקח שכר (עי' משפטי התורה שפי"ח ח"א סי' פג) וצ"ע.